

М. В. Хададова

ПЕРШІ ПОЛЬОВІ ЩОДЕННИКИ Б.О. ТИМОЩУКА (1946 рік)

У статті міститься характеристика перших польових щоденників Б.О. Тимощука.

Ключові слова: Б.О. Тимощук, В.К. Гончаров, Є.В. Махно, польовий щоденник, археологічні дослідження, Райковецьке городище.

Життєвий і науковий шлях Бориса Онисимовича Тимощука був пов'язаний із Житомирщиною. Саме тут він народився в с. Лука Троянівського району та почав отримувати вищу освіту в Житомирському Інституті народної освіти (ІНО) [Тимощук, 1999, с. 5]. Свій шлях в археології Б.О. Тимощук також розпочав на Житомирщині, коли у повоєнному 1946 р. прийняв участь в археологічних дослідженнях у складі експедицій В.К. Гончарова та Є.В. Махно.

Свідченням цьому є польові щоденники Б.О. Тимощука, які зберігаються у фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею. Їхній зміст наглядно ілюструє становлення молодого археолога — набуття практики польових досліджень, виявлення археологічних пам'яток під час розвідок, графічну фіксацію об'єктів. Саме в цей час визначилося і коло наукових інтересів майбутнього дослідника — слов'янська археологія.

Мабуть, через певні причини Б.О. Тимощук не висвітлював цей період свого життя в автобіографічних нарисах. Відповідно й у працях його біографів невірно або неповно відображено той період, коли Борис Онисимович працював у Бердичівському краєзнавчому музеї [Винокур, 1969, с. 174—176].

Перший польовий щоденник Б.О. Тимощук почав вести як асистент у складі Райковецької експедиції під керівництвом Володимира Кириловича Гончарова. Експедиція почала робо-

ту в кінці червня 1946 р. В її складі були чотири наукові працівники Інституту археології АН УРСР. До них мали приєднатись працівники Житомирського та Коростенського краєзнавчих музеїв. Але директор Житомирського музею Бройтман повідомив про хворобу одного зі співробітників, який мав приєднатись до експедиції [Гончаров, 1946а/18, арк. 2]. Тому, зважаючи на недостатність кадрового складу експедиції, В. К. Гончаров мусив скоригувати плани досліджень та звернутись до директора Бердичівського музею В. Місяця з проханням про відрядження одного з наукових працівників до експедиції [Гончаров, 1946а/18, арк. 6].

У 1946 р. Б.О. Тимощук обіймав посаду наукового працівника Бердичівського історико-краєзнавчого музею. І саме він був направлений на початку серпня як асистент до експедиції. Перший запис у польовому щоденнику Б.О. Тимощука зроблено 10 серпня 1946 р. У цей день він приступив до роботи на ділянці Дмитра Тарасовича Березовця за східним валом Райковецького городища [Березовец, 1946/18, арк. 15].

Сам щоденник — це зошит із нерозграфленим папером. Записи зроблено грифельним олівцем. Основний текст розташований на 30 аркушах, які містять щоденні записи за період із 10 серпня по 30 серпня 1946 р. У тексті 15 рисунків та шість креслень [Тимощук, щоденник № 11864].

Ділянка, на якій працював Б.О. Тимощук, була розташована у 20 м на захід від городища. На ній розкопано три житла; у двох із них знаходились гончарні горни. Знайдена кераміка належала раннім слов'янам. У понеділок, 12 серпня, за участю Б.О. Тимощука розбито новий розкоп у 15 м на схід від городища. Тараса, на якій було розташовано розкоп, шириною

в 25 м закінчувалась крутим спуском, і, вірогідно, була штучною. Роботи на ділянці продовжувались два дні. Була досліджена площа розмірами 8 × 6 м, із знахідок виявлено лише 18 фрагментів ранньослов'янської кераміки [Тимощук, дневник № 11864, арк. 4—5].

Було прийнято рішення залишити цей розкоп. Натомість закладено розвідувальний шурф у 800 м на північ від городища у напрямку заплави р. Гнилоп'ять. Під знятим шаром чорнозему виявили рештки житла ранньослов'янського часу, фрагменти кераміки та пряслице трипільської культури. Було вирішено розширити розкоп, але виявити чіткі обриси житла не вдалося, приблизні позначені автором щоденника на кресленні.

Активну участь молодий асистент бере в численних розвідках по околицях Райків. Зокрема, 15 серпня разом із В.К. Гончаровим Б.О. Тимощук обстежують правий берег р. Гнилоп'ять в ур. «Лука». Підйомний матеріал являв собою фрагменти кераміки скіфського часу та черняхівської культури. Увагу дослідників привернув мис, який півколом врізався в заплаву Гнилоп'яті. Місце було добре захищене від нападів зовні. На поверхні зібрали фрагменти скіфської кераміки. Серед знахідок також декілька пряслиць, характерних для скіфської культури. У щоденнику зафіксовано графічні зображення знахідок.

У вказаному місці закладено шурф розмірами 5 × 1 м. Але більш значних об'єктів не виявили. По обіді розвідку продовжили на лівому березі Гнилоп'яті у напрямку с. Швайківка. Автор щоденника зазначав велику кількість крем'яних виробів, що зустрічались по маршруту як підйомний матеріал. Обстеження лівого берега дало незначну кількість підйомного матеріалу, але закладений шурф у районі урочища «Вали» виявив фрагменти печини, що дозволило наступного дня, 16 серпня, розширити розкоп до розмірів 6 × 6 м [Тимощук, дневник № 11864, арк. 8—11].

Вже на глибині 20 см було виявлено рештки печі, заваленої дерев'яними обгорілими колодами, які автор щоденника визначив як залишки перекриття житла, що під час пожежі впало на піч. Навкруги зібрано фрагменти гончарної кераміки X—XII ст. А на глиняній долівці, зафіксованій на глибині 50 см від поверхні, знайдено декілька залізних речей — ключ, ніж, серп. Умовний план об'єкту зафіксований Б.О. Тимощуком у щоденнику [Тимощук, дневник № 11864, арк. 12].

Особливий інтерес, судячи по записах у вказаному щоденнику, викликала землянка, розкопана в урочищі «Лука». Там зафіксовано рештки печі — розвал каміння округлої форми у певному порядку. Долівка зафіксована на рівні 1,3 м від поверхні. Там виявлені кам'яна мотика та велика кількість фрагментів ліпної та кружалної кераміки з традиційною слов'янською орнаментикою [Тимощук, дневник № 11864, арк. 14].

У наступні дні Б.О. Тимощук брав участь у розвідках у районі с. Скраглівка (урочище «Лиса гора»), с. Слободища та ін. У результаті виявлено низку пам'яток енеоліту, раннього залізного віку та ранньослов'янського часу. Зокрема, у східній частині с. Райки зафіксована й частково розкопана трипільська площадка. Знахідки, які належали до трипільської культури, виявлені й у південно-східній частині Райків — в урочищі «Кут». А у 500 м від урочища, на невеликому островці, зібрані крем'яні вироби та фрагменти кераміки неолітичного часу.

Пам'ятки поблизу Райковецького городища були нанесені на карту. Б.О. Тимощук брав у цьому участь спочатку як помічник В.К. Гончарова та Р.І. Виєзжева. А вже 26 серпня, згідно запису в щоденнику, він самостійно наносив на карту місцезнаходження пам'яток, виявлених під час розвідок по правому берегу р. Гнилоп'ять, зокрема в урочищі «Лука». Ці пам'ятки в подальшому виділені в культуру типу Лука-Райковецька.

Офіційна частина польового щоденника Б.О. Тимощука закінчується висновками. Далі, починаючи зі с. 31 щоденника, велися допоміжні записи, які свідчать про бажання автора детальніше ознайомитись із особливостями польових досліджень. Зокрема, на сторінках 31—36 перераховані речі, необхідні для проведення розвідки, занотовані вимоги до креслень і замальовок археологічних об'єктів, законспектовано значення поняття «культурний шар» тощо.

По закінченні розкопок, з 1 по 11 вересня члени експедиції провели розвідку по течії р. Роста-виця за маршрутом Паволоч — Ягнятин — Ружин — Белілівка. У складі групи був і науковий працівник Б.О. Тимощук, який разом із Д.Т. Березовцем обстежував правий берег річки. Він брав участь у дослідженні пам'яток у районі с. Паволоч, а саме, городища й трипільського поселення. За час, проведений у розвідках, молодий дослідник отримав досвід у виявленні та фіксації археологічних пам'яток [Гончаров, 1946/18].

У жовтні 1946 р. археологічні пам'ятки регіону досліджувала Ягнятинська експедиція під керівництвом Є.В. Махно. Її основною метою було дослідження поселень культури «полів поховань», яких у районі вказаного селища було два. До складу експедиції було включено й Б.О. Тимощука [Махно, 1946/24, арк. 1].

Основні відомості про діяльність Б.О. Тимощука в цей період маємо з польового щоденника, який, до речі, вівся достатньо професійно в порівнянні з попереднім. Він являє собою блокнот, на обкладинці якого під заголовком знаходяться штамп «Музей Бердичівщини» та «Бібліотека Житомирського обласного краєзнавчого музею 58». Щоденник охоплює період із 9 по 26 жовтня 1946 р.

У польовому щоденнику є 12 рисунків та 4 креслення. Автор щоденника замальовував підйомний матеріал із місць розвідок, який часто знаходив і визначав сам. Щодо креслень, слід зазначити, що всі вони виконані з урахуванням

масштабу та зі стандартними умовними позначками. На кресленнях здебільшого зображені ділянки розкопів [Тимошук, дневник № 11863].

Перші розкопи, за щоденником Б.О. Тимошука, були закладені 9—10 жовтня на двох ділянках у басейні р. Роставиця. Перша ділянка розмірами 10 × 10 м розташована на південному схилі правого берега Безіменного струмка, який впадає у Роставицю. У 30 м на захід від першої ділянки розбито розкоп 2. Там В.К. Гончаровим під час розвідки у вересні були виявлені поселення та поховання культури «полів поховань». До речі, автор щоденника зауважує, що саме виявлення пам'яток вказаної культури було головним завданням експедиції. Керівник експедиції Є.В. Махно також повідомила про те, що важливо визначити ділянки для стаціонарних розкопок на наступний рік [Тимошук, дневник № 11863, арк. 3].

Сторінки щоденника свідчать про набуті молодим дослідником під час попередніх розкопок навички. Він самостійно обстежував береги р. Роставиця, збирає придомний матеріал, самостійно визначає його та замальовував [Тимошук, дневник № 11863, арк. 4, 5].

Тоді Б.О. Тимошук брав участь у розвідках, у результаті яких зафіксовано цілу низку пам'яток трипільської культури, скіфського часу, могильник культури «полів поховань» тощо. Зокрема, 13 жовтня весь склад експедиції проводив розвідку по лівому берегу р. Роставиця від с. Ягнятин до м. Ружин. 16 жовтня Б.О. Тимошук разом із В.К. Гончаровим провели розвідку в балці Цапин Хутір у західній частині Ягнятина. Під час розвідки були знайдені фрагменти кераміки з характерним для скіфського часу орнаментом. А за 15 м від заплави струмка виявлене поселення скіфського часу [Тимошук, дневник № 11863, арк. 7, 12].

У той час продовжувались розкопки на двох ділянках поселення. І в польовому щоденнику Б.О. Тимошука з'являються плани розкопів, зокрема план житла з піччю на ділянці 2.

Б.О. Тимошуку випала можливість і самостійно проводити розкопки на ділянці 2 поселення культури «полів поховань». Зокрема, він стежив за розчисткою решток будівлі та прийняв рішення зробити прирізку двох квадратів для чіткішого визначення контурів завалів. У результаті розчистки виявлені практично неушкоджені посудини черняхівської культури. План об'єкту зафіксований у польовому щоденнику, там представлені й замальовки мисочки, знайденої неушкодженою під завалами печини [Тимошук, дневник № 11863, арк. 16—18].

Крім названих ділянок, керівництво експедиції вирішило провести розкопки на місці, де ще у 1927 р. проводив розвідки Т.М. Мовчанівський. На місці шурфів було розбито розкоп (ділянка 3) і практично на першому штику виявлено рештки житла. Крім того, знайдено багато фрагментів лощеної кераміки, зробленої на гончарному крузі [Тимошук, дневник № 11863, арк. 15].

Зважаючи на такий великий обсяг роботи, декілька відкритих об'єктів та кількість отриманих знахідок, закінчення польового сезону планувалось не раніше 1 листопада 1946 р. Є.В. Махно звернулася із проханням до директора Бердичівського музею В. Місяця продовжити перебування Б.О. Тимошука у складі експедиції до вказаного терміну. Але передчасні морози та сніг, який випав 26 жовтня, змусили експедицію припинити роботу [Тимошук, дневник № 11863, арк. 21].

Ці три місяці 1946 р. відіграли велику роль у долі Б.О. Тимошука. Він визначився зі своїм подальшим життєвим шляхом. Але як знаний дослідник слов'янських старожитностей Борис Онисимович проявив себе на Буковині. Однак, формування його як майбутнього науковця, який, у свою чергу, виховав цілу плеяду українських археологів, відбулося безпосередньо на Житомирщині. І цей процес знайшов своє відображення в перших польових щоденниках відомого вченого.

Березовец Д.Т. Райковецкая археологическая экспедиция Института археологии АН УССР 1946 год. Участок № 5 // НА ІА НАН України. — 1946/18.

Винокур И.С. Путь в науку // История СССР. — 1969. — № 4. — С. 174—176.

Гончаров В.К. Археологічна розвідка по р. Роставиця в 1946 р. // НА ІА НАН України. — 1946/18.

Гончаров В.К. Сельские поселения возле Райковецкого городища // НА ІА НАН України. — 1946а/18

Махно Є.В. Звіт за Ягнятинську археологічну експедицію 1946 р. // НА ІА НАН України. — 1946/24.

Тимошук Б.А. Дневник. Археологическая экспедиция 1946 г. в с. Ягнятин // Житомирский краеведческий музей. Книга поступлений (ЖКМ КП) 39376. — I Д — 11863.

Тимошук Б.А. Дневник участника Райковецкой археологической экспедиции Академии Наук УССР 1946 года // Житомирский краеведческий музей. Книга поступлений (ЖКМ КП) 39377. — I Д — 11864.

Борис Онисимович Тимошук: бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження). — Чернівці, 1999.

М. В. Хададова

ПЕРВЫЕ ПОЛЕВЫЕ ДНЕВНИКИ Б.А. ТИМОШУКА (1946 год)

Статья посвящена характеристике первых полевых дневников Бориса Тимошука, в которых отражено его участие в археологических исследованиях 1946 г. в составе экспедиций В.К. Гончарова и Е.В. Махно.

М. V. Hadadova

THE FIRST FIELD DIARIES BY TIMOSHCHUK (1946 year)

Article is devoted Boris Timoshchuk's first forwarding record books in which his participation in reaches of 1946 as a part of expeditions under the direction of Goncharov and Mahno is described.